

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 3

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 3

KOPER 2016

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 24, leto 2016, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednika/Redattori/
Editors:**

Gorazd Bajc, Urška Lampe

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

**Sedež uredništva/Sede
della redazione/ Address
of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Kreljeva/Via Krelj 3,
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, internet: <http://www.zdjp.si/>

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Nedelja v Peroju / Domenica a Peroi / Sunday in Peroj – August Tischbein, August Selb: Memorie di un viaggio pittorico nel litorale austriaco (Trieste 1842)

Redakcija te številke je bila zaključena 16. decembra 2016.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Miloš Krivokapić, Nenad Perošević:** Čuvanje i/ili gubljenje etnolingvističkog identiteta istarskih Crnogoraca 463
Conservazione e/o perdita dell'identità etnolinguistica dei montenegrini dell'Istria
The preserving and/or losing ethno-linguistic identity of the Istrian Montenegrins
- Saša Milić:** Ličnost i prosvjetiteljski rad Svetog Petra Cetinjskog 491
La personalità e l'opera pedagogica di San Pietro di Cetinje
Personality and illuminatory work of St. Petar of Cetinje
- Slavko Burzanović, Olivera Popović:** Vico Mantegazza e il Montenegro 511
Vico Mantegazza and the Montenegro
Vico Mantegazza in Črna gora
- Adnan Prekić:** Komunizam i obrazovanje: iskustva Crne Gore 1945–1955 527
Il comunismo e l'istruzione: l'esperienza del Montenegro 1945–1955
Communism and education: the experience of Montenegro 1945–1955
- Dragutin Papović:** Unutrašnji sukobi u Barskoj nadbiskupiji 1965–1970 543
Conflitti interni nell'arcidiocesi di Antivari 1965–1970
Internal conflicts in Bar archdiocese 1965–1970
- Aleš Maver:** Arbogastova »germanska« karijera 561
La carriera »germanica« di Arbogaste
Arbogast: a »Germanic« career
- Roberto Vaccher:** La guerra di Candia: un confronto di mezzi e risorse 573
The war of Candia: a confrontation of means and resources
Kandijska vojna: primerjava sredstev in virov
- Klemen Kocjančič:** Partizansko zaslišanje sovražnikovega osebja: na primeru 7. SS-gorskega šolskega in nadomestnega bataljona 597
L'interrogatorio partigiano del nemico: il caso del SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7
Partisan interrogation of enemy personnel: on example of the SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7

Boris Koroman: Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja u kulturi u Hrvatskoj 70-ih i 80-ih godina 20. st.	615
<i>Delavski tisk in problemi koncepta samoupravljanja v hrvaški kulturi v 70-ih in 80-ih letih 20. stoletja</i>	
<i>Workers' print media and the issues of the Socialist Self-Management cultural policy in Croatia through the 70s and 80s</i>	
Jože Pirjevec: Jugoslovanska kriza v arhivu Stasi (1980–1989)	643
<i>La crisi jugoslava degli anni Ottanta alla luce dei documenti Stasi</i>	
<i>The Yugoslav crisis in the Stasi archives (1980–1989)</i>	
Marlena Kokisheva, Valeriya Nedlina: Kuy: traditional genre in contemporary music of Soviet and Post-Soviet Kazakhstan	663
<i>Kuy: genere tradizionale nella musica contemporanea del Kazakistan nell'epoca sovietica e post-sovietica</i>	
<i>Kuy: tradicionalna zvrst sodobne glasbe v sovjetskem in post-sovjetskem Kazahstanu</i>	
Navodila avtorjem	677
<i>Istruzioni per gli autori</i>	680
<i>Instructions to authors</i>	684

PARTIZANSKO ZASLIŠANJE SOVRAŽNIKOVEGA OSEBJA:
NA PRIMERU 7. SS-GORSKEGA ŠOLSKEGA
IN NADOMESTNEGA BATALJONA

Klemen KOCJANČIČ

Litostrojska 7, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: klemenkocjancic@gmail.com

IZVLEČEK

Članek obravnava uporabnost človeških obveščevalnih virov v okviru vojaške obveščevalne dejavnosti na primerih zaslišanja pripadnikov SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7 s strani partizanskih obveščevalcev 9. korpusa med drugo svetovno vojno. Kritična analiza in interpretacija do sedaj neobjavljenih zapisnikov zaslišanj sovražnikovih vojakov razkriva obseg obveščevalnih podatkov, kateri so pomagali načrtovati zmagovalno vojno strategijo v Slovenskem primorju.

Ključne besede: obveščevalna dejavnost, zasliševanje, vojni ujetniki, dezertorji, SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7, 9. korpus, druga svetovna vojna

L'INTERROGATORIO PARTIGIANO DEL NEMICO: IL CASO DEL
SS-GEBIRGSJÄGER-AUSBILDUNGS- UND ERSATZ-BATAILLON 7

SINTESI

L'articolo tratta l'utilità delle fonti informative raccolte nell'ambito dell'intelligence militare durante gli interrogatori da parte degli informatori partigiani del IX Korpus degli appartenenti allo SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7 durante la Seconda guerra mondiale. L'analisi critica e l'interpretazione dei verbali d'interrogatorio inediti dei soldati nemici ci mostra la quantità delle informazioni d'intelligence raccolte che contribuirono alla pianificazione della strategia militare vincente nel Litorale sloveno.

Parole chiave: attività d'intelligence, interrogatorio, prigionieri di guerra, disertori, SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7, IX Korpus, Seconda guerra mondiale

ZASLIŠEVANJE SOVRAŽNIKA KOT DEL OBVEŠČEVALNE DEJAVNOSTI

Obveščevalna dejavnost, natančneje vojaška obveščevalna dejavnost, pokaže svoj največji pomen in namen v času konflikta, vojne. Hitro pridobivanje točnih podatkov o sovražniku (njegovi moči, oborožitvi, strukturi, morali) omogoča delovanje ne le na taktični in operativni ravni, ampak tudi vpliva na strateško raven načrtovanja vojaških operacij.

Druga svetovna vojna in razvoj tehnologije je omogočil kot tudi pogojeval razvoj obveščevalne dejavnosti med vojno, kar je (bilo) vidno predvsem na področju tehnične obveščevalne dejavnosti (Hinsley, 1991). Vseeno pa je ostalo še vedno pomembno pridobivanje podatkov s človeškimi viri oz. natančneje z vojaškimi človeškimi viri. Za razliko od klasičnega vohunjenja se vojaško pridobivanje izvaja odkrito (v uniformi), to izvajajo posebej izurjeni pripadniki oboroženih sil (obveščevalci), ter pri tem ne uporabljajo prikritih načinov pridobivanja podatkov (Črnčec, 2009, 91). Sovražnikovo osebje, ki pride v roke obveščevalcev, je razdeljeno na dve večji skupini: vojni ujetniki in prebežniki (oz. dezertjerji).

V slovenskem zgodovinopisju se je preučevanju vojaške obveščevalne službe in uporabe človeških virov še najbolj približal Drago Vresnik v preučevanju enot Vojske državne varnosti oz. Narodne obrambe (prim. Vresnik, 1987; Vresnik, 1988; Vresnik, Jerkič, 1999). O pomenu sovražnikovega osebja v obveščevalni dejavnosti je tako zapisal: »Prav z zajetjem sovražnikovih vojakov in oficirjev, domačih izdajalcev in petokolonašev je bilo mogoče prodreti v ustroj sovražnikove vojske, razporeditev sovražnikovih enot, sestavo poveljstva, v namere in načrte posameznih enot, premike in premeščanja, oborožitev in politične spletke protirevolucije.« (Vresnik, 1987, 219–220) Slabo povojno delo na tem področju lahko pripišemo tudi nedostopnosti arhivskega materiala v prejšnjem režimu, kar se deloma pozna še danes z omejitvami prostega dostopa. Vseeno pa je osamosvojitve prinesla številna dela slovenskih zgodovinarjev o medvojni obveščevalni dejavnosti, ki pa je usmerjena predvsem na delovanje tujih (zahodnih) zavezniških obveščevalnih služb pri nas in slovenskih pripadnikov v sestavi slednjih (prim. Bajc, 2006; Barker, 1991; Earle, 2009; Lindsay, 1998; Torkar, 2012). Še bolj neraziskano je področje partizanske obravnave sovražnikovega osebja med vojno. Med redkimi izjemami je preučevanje prevzgoje nemških vojnih ujetnikov v Jugoslaviji (prim. Lampe, 2013).

Tuje (predvsem zahodno) zgodovinopisje je na tem področju bolj plodovito. Večinoma je usmerjeno v raziskave življenja nemških vojnih ujetnikov v taboriščih (prim. Held, 2008; Moore, 2006; Quinn, 2015; Rabin, 1995; Sullivan, 1979; Thompson, 2010; Waters, Long, Dickens, 2004), manj pa je del glede zasliševanja nemških ujetnikov. Pri tem še najbolj prednjači raziskovanje britanskega prisluškovanje ujetih nemških generalov, ki niso vedeli, da njihove pogovore skrivoma snemajo ter namenskih taborišč za zasliševanje vojnih ujetnikov (Hoare, 2000; Liddell Hart, 1971; Neitzel, 2005).

Članek temelji na pregledu ohranjenih zapisnikov zaslišanj pripadnikov 7. SS-gorskega šolskega in nadomestnega bataljona, ki so se ohranili v Arhivu Republike Slovenije (ARS). Preko kritične analize in interpretacije zbranih zgodovinskih virov bodo predstavljena zaslišanja in njihova uporabnost.

7. SS-GORSKEGI ŠOLSKI IN NADOMESTNI BATALJON PROTI 9. KORPUSU

Primarna obravnavana vojaška enota v tem članku je *SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7* (7. SS-gorski šolski in nadomestni bataljon; dalje *SS-Geb. AuE-Btl. 7*), ki je bil eden izmed bataljonov Waffen-SS (slednje so sestavljali pretežno mobiliziranci iz zasedenih ozemelj), zadolžen za usposabljanje (*Ausbildungs*) in nadomeščanje (*Ersatz*) vojakov. Del vojne je bil nastanjen ter aktiven na italijanskem ozemlju (ter slovenskem etničnem prostoru).

Običajno je bil šolski in nadomestni bataljon organiziran sledeče: sprejemna četa (*Stammkompanie*), štiri čete za usposabljanje (*Ausbildungskompanien*; od tega je bila ena namenjena za usposabljanje na (puško)mitraljezih), ena ali več okrevalnih čet (*Genesendenkompanien*; tudi *Genesungskompanien*) ter ena ali več pohodnih čet (*Marschkompanien*) (Military Intelligence Division, 1944, 7–8). Rekrut je ob prihodu v bataljon prišel v sprejemno četo, kjer je ostal približno dva tedna; v tem času je prejel vojaške dokumente, zadolžil opremo in orožje ter se seznanil z osnovnim vojaškim življenjem. Sledil je prehod v četo za usposabljanje, kjer je preživel več časa (od nekaj tednov do nekaj mesecev) in se usposobil za delovanje na bojišču. Okrevalne čete so bile sestavljene iz vojakov, ki so okrevali po poškodbi oz. bolezni in so bili deležni osvežilnega usposabljanja oz. kondicijskega treninga za doseg bojne pripravljenosti. Pohodne čete so bile sestavljene iz rekrutov, ki so končali usposabljanje in so jih v sklopu pohodne čete premestili v matično enoto, kjer so jih razporedili.

Ker o bataljonu do sedaj ni bilo objavljeno nobeno samostojno delo, v nadaljevanju povzemam izseke iz del različnih avtorjev. Zgodovina *SS-Geb. AuE-Btl. 7* se je pričela leta 1942 z ustanovitvijo 7. SS-šolskega nadomestnega bataljona Prinz Eugen (*SS-Gebirgsjäger-Ersatz-Bataillon Prinz Eugen*; dalje *SS-Geb. Ers. Btl. PE*); bataljon je bil garniziran v Pančevu (pri Beogradu). 1. maja 1943 je bil bataljon preimenovan v *SS-Geb. AuE-Btl. 7*.¹ Kot ime prvotne enote razkriva, je bil bataljon zadolžen za vojaško izobrazbo rekrutov za 7. SS-prostovoljno gorsko divizijo Prinz Eugen (Bender, Taylor, 1986, 7–24; Božović, 2011; Kaltenecker, 2008, 45–49; Kumm, 1983; Kumm, 1995; Kumm, 2007) (*SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division Prinz Eugen*). 1. novembra 1943 je bil bataljon prestavljen v Belo Crkvo pri Vršacu in nato 15. maja 1944 nadalje poslan v Gradišče ob Soči (it. *Gradisca d'Isonzo*).³ V mesecu po prihodu na področje Operacijske cone Jadransko primorje, *Operationszone Adriatisches Küstenland* (OZAK) je bil bataljon razdeljen na dva ločena bataljona: šolskega (*Ausbildung*) in nadomestnega (*Ersatz*).⁴ A ta razdelitev ni trajala dolgo, saj sta bila bataljona septembra 1944 ponovno združena v enotni bataljon (Kaltenecker, 2008, 91; Tessin, 1974, 84).

1 NARA-T175, R179, Frame 2714032. Verordnungsblatt der Waffen-SS, 1. 5. 1943.

2 Pri tem je potrebno omeniti, da se v medvojnih dokumentih navaja Gradišče tudi kot »Gradiška«, oz. »Gradiska«.

3 Nekateri slovenski viri navajajo, da je bataljon prišel šele junija istega leta (Ferenc, 2006, 419; Vresnik, Jerkič, 1999, 20).

4 Slednjega se ne sme zamenjati s 7. SS-poljskonadomestnim bataljonom (*SS-Feldersatz-Bataillon 7*), ki je bil neposredno pod poveljstvom 7. SS-divizije (Tessin, 1974, 84).

Gradišče je predstavljalo središče bataljonskega področja, ki je imel pet čet. 2. četa se je nahajala v bližnjem Zagraju (it. *Sagrado*, tudi Zagrad), medtem ko se je v Gradišču poleg bataljonskega štaba nahajala tudi »5. *Marschkompanie*«. V aprilu 1945 je bataljon štel okoli 2.000 pripadnikov (Di Giusto, 2005, 322). V tem času je bil bataljon del rezerve nemškega 97. korpusa za posebne namene (*LXXXVII. Armeekorps z. b. V.*), ki je bil zadolžen za obrambo Istre in Tržaškega zaliva (Zbornik NOR, 1979, dok. 205).

Nemški bataljon je prispel na področje, katerega so pokrivala partizanske enote 9. korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS); slednji je bil ustanovljen z depešo Vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije (NOV in POJ) z dne 13. decembra 1943 (Klanjšček, 1999, 62).

V sklopu korpusa je deloval tudi Obveščevalni odsek (OO 9. korpusa; tudi Obveščevalni center – OC 9. korpusa), ki je izvajal obveščevalno in protiobveščevalno službo, kar je tudi narekovalo razdelitev odseka na dva dela. V sestavi podrejenih divizij, brigad in odredov so bili tudi obveščevalni četi oz. vodi, ki so dejansko zbirali podatke o sovražniku in nato preko poročil seznanjevali OO 9. korpusa. Neposredno OO 9. korpusa so bili podrejene obveščevalne točke (OT), ki so izvajale strateško obveščevalno službo, saj so se nahajale globoko v sovražnikovem ozemlju. Novembra 1944 so bile ukinjene obveščevalne enote v divizijah in brigadah/odredi, zaradi česar so bili obveščevalci razporejeni v OT-je oz. v druge enote. Obveščevalci so delovali tudi v sestavi poveljstev vojnih področij in poveljstev mest. Februarja 1945 je tako 9. korpus imel okoli 300 obveščevalcev (Klanjšček, 1999, 206–207). Obveščevalci so dalje delovali tudi v sestavi okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih odborov, poveljstev Narodne zaščite in poverjenišva OZNA (Klanjšček, 1999, 207–208).

Na korpusnemu področju je delovala tudi 2. brigada Vojske državne varnosti oz. Narodne obrambe, ki je imela svoje obveščevalce (Vresnik, 1987). Noben izmed obravnavanih pripadnikov *SS-Geb. AuE-Btl. 7* ni bil obravnavan s strani te brigade.

9. KORPUS IN ZASLIŠEVANJE SOVRAŽNIKA

Med drugo svetovno vojno je veljala leta 1929 sprejeta Ženevska konvencija o ravnanju z vojnimi ujetniki, katere dva člena se dotikata vprašanja dajanja podatkov sovražnikov. Po 5. členu so bili vojni ujetniki dolžni dati med zasliševanjem pravo ime in čin oz. identifikacijsko številko, medtem ko je 6. člen prepovedal, da se vojnimi ujetnikov odvzame identifikacijske dokumente, oznake čina, odlikovanja in vrednejše predmete (Avalon, 2008).

Junija 1944 je Sodni odsek Štaba 9. korpusa podal »Navodila za postopanje s domobranskimi, italijanskimi in nemškimi ujetniki ter dezertjerji«, ki je opozoril pristojne na ločevanje pripadnikov po rodovih oz. pripadnosti, pri čemer je potrebno najstrožje »nastopati proti pripadnikom SS, SA in gestapa, ne glede na to če prostovoljno dezertirajo k nam ali če se predajo tekom borbe«. Dalje narekuje, da jih je potrebno postaviti pred sodišče in jih obtožiti »sodelovanja pri zločinih, ki so jih te nemške vojaške in policijske formacije izvršile nad slovenskim narodom in jih po njihovi krivdi primerno kaznovati«.⁵

5 ARS-1848, 71, IV, 1296, Navodilo za postopanje s domobranskimi, italijanskimi in nemškimi ujetniki ter dezertjerji, 18. 6. 1944.

Julija 1944 je OC Briško-beneškega odreda poslal OC 9. korpusa vprašanje, kako naj ravnajo z dezertjerji iz nemških enot.⁶ Že naslednji mesec je štab 9. korpusa vsem podrejenim enotam poslal *Navodila za postopanje z dezertjerji iz sovražnikove vojske*, ki je ločil ravnanje z njimi glede na njihovo narodnost oz. pripadnost sovražniku. Glede Nemcev je štab ukazal, da jih je potrebno »poslati razorožene na štab IX. Korpusa in sicer tako, da se jih pripelje do komande mesta Čepovan«, od koder bodo odšli v štab. Slednjega je bilo potrebno tudi nemudoma obvestiti, če je prišlo do stika »z nemškimi oficirji, ki se hočejo razgovarjati o predaji ali zamenjave ujetnikov ali kakršnihkoli zadevah vojaškega značaja«.⁷

Prav tako julija je Obveščevalni oddelek GŠ NOV in POS (dalje OBOD) poslal 26 kopij priročnika *Vprašanja za zaslišanje ujetnikov*. Vsaka brigada in odred naj bi prejeli po eno kopijo, medtem ko naj bi obe diviziji prejeli po tri izvode vsaka; preostale izvode naj bi korpus razdelil glede na potrebe. Priročnik naj bi olajšal delo obveščevalcev, saj je potrebno le zapisali odgovore, a pri tem so opozorili, da je priročnik le vodilo in ne šablona. V dopisu OBOD opozarja tudi na predhodno pripravo zasliševalca; s pregledom zaplenjene dokumentacije bo zasliševalec lažje razbral morebitno laž pri zaslišancu.⁸

GŠ NOV in POS oz. njen operacijski oddelek je avgusta istega leta preko Štaba 9. korpusa poslal navodilo partizanskim enotam glede zaslišanja dezertjerjev in vojnih ujetnikov: »Ujetnik ali dezertjer naj v svoji izjavi opiše vzroke, vsled katerih je dezertiral, ali bil ujet. Opiše naj borbe, v katerih je sodeloval in primere dezerterstva iz okupatorske vojske, razpoloženje nemške in drugih narodnosti v vojski, nezadovoljstvo in vzroke, padec morale, nevera v zmago, itd. Pribežnik naj tudi sam o sebi da podatke in točno ime, v kateri edinici nemške vojske je bil, kakšen čin je imel in naj se pod izjavo podpiše čitljivo.«⁹

Septembra istega leta so spremenili navodilo glede prepošiljanja vojnih ujetnikov; po novem naj bi bili nemški dezertjerji in ujetniki poslani v garnision VII. korpusa, medtem ko so partizanske enote morali častnike poslati na Belokranjsko vojno področje. Pred tem so jih morali tudi podrobno zaslišati in poročilo poslati na OC 9. korpusa.¹⁰ Kako je potekalo izvajanje tega navodila, razkriva navodilo OC Koroške grupe odredov (ki je spadal v sestavo IV. operativne cone), da morajo obveščevalci pri zasliševanju uporabljati priročnik oz. brošuro *Vprašanja za zaslišanja vojnih ujetnikov*, pri čemer je moral biti zapisnik napisan v petih izvodih; en izvod je bil zadržan v OC enote, ki je zajel ujetnika oz. dezerterja, trije so bili poslani v OC nadrejene enote, medtem ko je bil peti izvod priložen sprejemnemu pismu zaslišanca.¹¹

6 ARS-1854, 291a, II, Dopis OC Briško-beneškega odreda OC 9. korpusa, 21. 6. 1944.

7 ARS-1848, 7, II, 175, Navodila za postopanje z dezertjerji iz sovražnikove vojske Štaba IX. Korpusa NOV in POJ, 16. 7. 1944.

8 ARS-1848-21-II-479, Dopis OBOD-a OC 9. korpusa, 13. 7. 1944.

9 ARS-1854, 291a, II, Navodilo Štaba IX. korpusa NOV in POJ Obveščevalnemu centru Briško Beneškega odreda, 27. 8. 1944.

10 ARS-1854, 291a, II, Navodilo Štaba IX. korpusa NOV in POJ Obveščevalnemu centru Briško Beneškega odreda, 8. 9. 1944.

11 ARS-1856, 346a, II, Dopis OC Koroške grupe odredov OC Vzhodnokoroškemu odredu in Zapadnokoroškemu odredu, 5. 9. 1944.

Zanimiva je tudi odredba OBOD-a 7. korpusu, ki je bil zadolžen za sekundarno obravnavo vseh dezerterjev in vojnih ujetnikov, iz septembra 1944, ki narekuje bolj strogo ravnanje z vojnimi ujetniki (preprečevanje poskusov pobega), bolj »energično zasliševanje« (a z uporabo predhodno omenjene brošure), ter manj površno pisanje dokumentov in zapiskov zasliševanj.¹² Dalje opozarja, da morajo enote zagotoviti sposobno spremstvo (patruljo) med premikom zajetega sovražnega osebja; slednje mora biti v 7. korpus poslano čim prej. Z njimi morajo poslati tudi vse dokumente (identifikacijski dokumenti, pisma, ...), ki so jih imeli na sebi. Odredba je tudi nakazala možnost usmrtitve: »Samo v težjih primerih lahko ukrenejše obveščevalni centri na svojo odgovornost tak ali tak postopek z voj. ujetnikom, da ta ne bi ponovno prišel v roke sovražniku.« Na koncu so morali obveščevalci dalje nadzirati nekdanje sovražnike, ki so bili vključeni v partizanske enote.¹³ Da so se dogajale usmrtitve vojnih ujetnikov na področju 9. korpusa, dokazuje dopis II. sekcije OZNE za oblast 9. korpusa, po katerem je bilo pet nemških ujetnikov justificiranih »po nalogu šefa OZNE za IX. Korpus«.¹⁴

ZASLIŠANJA ESESOVCEV

Dne 18. novembra 1944 so obveščevalci Goriškega vojnega področja (GVP) opravili zaslišanje Pavla S., rojenega leta 1911 v Aleksandrovem (Banjaluka). To je tudi najbolj zgodnje (ohranjeno oz. najdeno) zaslišanje pripadnika 7. SS-gorskega šolskega in nadomestnega bataljona. Ker je bil po očetu Avstrijec, je bil aprila 1942 mobiliziran v 7. SS-divizijo Prinz Eugen. Aprila 1944 je bil poslan v častniško šolo, a je takoj ob prihodu zbolel za tifusom in nato štiri mesece preživel v bolnišnici. Nato je bil poslan v Faro (it. *Farra d'Isonzo*), kjer je uspešno opravil zdravniški pregled in bil poslan na dvotedenski dopust. Septembra 1944 se je vrnil v Gradišče, od koder je bil poslan v slovensko Opatje selo (z 67 vojaki) za zavarovanje delavcev, ki so kopali jarke. V petih dneh bivanja tam je dobil zvezo s partizani, nato pa je 18. novembra, po prihodu nazaj v Gradišče, uspel dezertirati. Poleg tega je omenil, da bataljon pod poveljstvom romunskega Nemca Wa-

-
- 12 Da se obveščevalci niso posluževali navodil, je jasno vidno iz zaslišanj; nekateri obsegajo le polovico lista in le osnovne podatke o vojaku in njegovi enoti, medtem ko so drugi dolgi več strani in izčrpno poročajo o celotni vojaški karieri zaslišanega vojaka. OBOD, kot najvišja partizanska obveščevalna institucija, je tako želela doseči čim večjo uporabnost vojnih ujetnikov oz. dezerterjev in to s čim bolj izčrpnim zaslišanjem. Po drugi strani pa se lahko vprašamo, koliko so bili obveščevalci na terenu dejansko seznanjeni z vsemi predpisi in navodili, še posebej na področjih, ki so bili geografsko zelo oddaljena in nenehno izpostavljena tujim napadom.
- 13 ARS-1864, 319-III, Odredba OBOD-a Štabu VII. Korpusa NOV in POS, 17. 9. 1944. S tem so želeli preprečiti namerno infiltracijo sovražnikovih obveščevalcev, kar se je med vojno večkrat zgodilo. Nekateri so imeli nalogo poročati o premikih enote, drugi pa tudi zastupitev štab enote (Petelin, 1968, 149–154).
- 14 ARS-1931, 654, Spremnno pismo II. odseka Oddelka za oblast IX. Korpusa II. odseku OZNA za Slovenijo, 19. 9. 1944. Dokument ne navaja razloga, zakaj so bili usmrčeni, je pa hkrati eden redkih partizanskih dokumentov, ki govori o usmrtitvi vojnih ujetnikov. Domnevamo lahko, da so bili nemški vojni ujetniki zaslišani in v primeru bolj pomembnih podatkov poslani naprej na višja poveljstva. Nekateri Nemci so bili tudi zamenjani za ujete partizane v nemškem ujetništvu. Če partizani niso imeli več koristi od njih in so bili izpostavljeni nemškimi napadom, je najverjetneje, da so jih usmrtili. O nemško-partizanski izmenjavi vojnih ujetnikov v Jugoslaviji, prim. Trifkovic, 2013.

gnerja¹⁵ šteje med dva in tri tisoč pripadnikov (90 % bataljona naj bi predstavljali Nemci iz Jugoslavije, Romunije in Italije), ki so razporejeni v osem čet. Slednje so razporejene v Gradišću (štab, 3. in 4. – težka – četa), v Fari (5. četa, *Stamm-* in *Genesungskompanie*) in v Zagraju (2. četa). Navedel je tudi vojno-poštno številko (*Feldpostnummer*) 35 741 kot tudi, da ima le tretjina esesovcev še vedno upanje na zmago, medtem ko so ostali prepričani, »da bo njihova vojna izgubljena«.¹⁶

Zaslišanje Dragana G., rojenega leta 1921 v Popovcu (Baranja), je bilo opravljeno 3. decembra 1944 na OC Kobariškega vojnega področja (dalje KVP). Sprva pripadnik SS-protiletalskega nadomestnega odreda (*SS-Flak-Ersatz-Abteilung*) in berlinske SS-vodstvene glavne pisarne (*SS-Führungs-Hauptamt*) je bil decembra 1942 dodeljen *SS-Geb. AuE-Btl. 7* oz. personalnemu oddelku bataljonske pisarne. Po njegovemu spominu je bil bataljon maja 1943 premeščen iz Pančeva v Vršac. Ker je zbolel in bil poslan v vojaško bolnišnico, je zamudil premestitev bataljona v Gradišče; slednjemu se je tam pridružil kot glavni pisar in bil dodeljen *Stammkompanie*. Večina rekrutov je bila iz Banata, a so urili tudi Nemce in za krajši čas tudi Ruse. V času njegovega pobega je imel bataljon osem čet: 1. – 5. so bile rekrutne čete, medtem ko so preostale tri čete bile *Stammkompanie*, *Genesungskompanie* in *Marschkompanie*. Omenjal je dva bataljona in sicer bataljon A in B, ki sta tvorila *SS-Geb. AuE-Btl. 7*,¹⁷ kot tudi vojno-poštno številko. Na koncu je poudaril sledeče: »Morala vojaštva je precej na nizki stopnji, ravnotako tudi morala vodečega kadra. Edino upanje jim je bilo novo orožje, sedaj pa izgubljajo še to nado.«¹⁸

Istega dne je bil zaslišan tudi Radko P., ki je bil rojen leta 1923 na Dunaju. Aprila 1942 je bil mobiliziran in dodeljen SS-diviziji Prinz Eugen. Do marca 1943 je sodeloval v bojih proti partizanom, nakar je zbolel in bil poslan v vojaško bolnišnico. Po odpustu iz slednje je bil maja istega leta po zapletih poslan nazaj v Pančevo, v *SS-Geb. Ers. Btl. PE*. Julija je bil bataljon premeščen v Vršac. Poveljnik *SS-Geb. Ers. Btl. PE* je bil SS-major von Steuben,¹⁹ medtem ko je sestrskemu bataljonu (*SS-Geb. Ausb. Btl. PE*) v Beli Crkvi povelejal Artur Wagner. Ranjeni oz. oboleli vojaki, ki so prišli v *SS-Geb. Ers. Btl. PE* so bili

15 Adolf Wagner, romunski Nmec, rojen 1. oktobra 1886 v Sächlich-Regenu (Transilvanija). Leta 1941 je bil poveljnik II. bataljona SS-polka Deutschland, nato pa je 1. februarja 1943 postal poveljnik I. bataljona 14. SS-prostovoljnega gorskega polka (iz 7. SS-divizije). Leta 1944 je postal poveljnik *SS-Geb. AuE-Btl. 7*. Dosegel je čin *Oberführer*-ja (brigadirja) (Edenhell.net, 2009; Moore, 2003).

16 ARS-1848, 28, II, 600, Zapisnik zaslišanja Pavla S., 18. 11. 1944.

17 To neskladje lahko pripišemo dejstvu, da so dolgoletni pripadniki enote še vedno ločili med seboj čete predhodnih dveh bataljonov, ki so pa tedaj bili združeni v enotni bataljon.

18 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Dragana G., 3. 12. 1944.

19 Berndt von Steuben, rojen 27. oktobra 1893 (Beuthen v Šleziji), umrl 21. februarja 1968. Po končani realki v Coslu je postal član paškega zbora na pruskem dvoru. Z 18. leti je vstopil v kraljevo prusko vojsko in ob koncu prve svetovne vojne je kot nadporočnik (*Oberleutnant*) vstopil v nemški *Reichswehr*. S 1. oktobrom 1919 je vstopil v policijske vrste, ter leta 1935 v *Allgemeine-SS* (SS št. 262.915); v sklopu slednje je dosegel čin *Standartenführer*-ja (polkovnika). Leta 1939 je pristopil v *SS-Verfügungstruppe* (predhodnico *Waffen-SS*); sprva je bil poveljnik I. bataljona 6. SS-pehotnega polka (*SS-Infanterie-Regiment 6*), nato II. bataljona 13. SS-gorskega polka (*SS-Gebirgsjäger-Regiment 13*), bil tudi poveljnik *SS-Geb. Ers. Btl. PE*, medtem ko je konec vojne dočakal na položaju mestnega poveljnika Zagreba. V sklopu *Waffen-SS* je dosegel čin *Obersturmbannführer*-ja (podpolkovnika). Med 10. majem 1945 in 4. marcem 1948 je bil v britanskem vojnem ujetništvu oz. internaciji (Moore, 2003; Steuben, 2016).

sprva poslani neposredno v divizijske enote, a pozneje so jih sprva dodelili *SS-Geb. Ausb. Btl. PE*, kjer so bili deležni dodatnega oz. ponovnega urjenja. 1. julija 1944 je bil bataljon poslan v Italijo; po potovanju preko Banata, Madžarske in Ljubljane so 5. julija prišli v Zagraj, od tam pa so jih nato prepeljali v Faro. Sestrski bataljon, *SS-Geb. Ausb. Btl.*, je po njegovem vedenju prišel v Gradišče že meseca maja. *Stamm-* in *Genesungskompanie* sta bili nameščeni v Fari, ki sta bili del *SS-Geb. Ers. Btl. Genesungskompanie* je sestavljalo okoli 100 vojnih invalidov, »kateri so absolutno nesposobni za borbe«. V Gradišču so se nahajale 1., 3., 4., 5. in 6. *Marschkompanie*, bataljonski štab in bolnišnica, medtem ko se je 2. četa nahajala v Zagraju. P. je v zaslišanju omenil še poveljnika dveh čet, kot tudi da je major Steuben zbolel in ga je nadomestil Wagner. Tudi on je vedel vojno-poštno številko enote. Kot pripadnik *Stammkompanie* je navedel slabo oborožitev čete; v celotni četi so tako bili trije češki mitraljezi, medtem ko so bili častniki oboroženi z brzostrelkami. Ker je primanjkovalo pušk za vse vojake, so bili nekateri neoboroženi. Med moštvom bataljona, ki »je precej nerazpoloženo za borbo«, je bilo veliko Romunov in Srbov.²⁰

Še tretji esesovec je bil zaslišan istega dne: Jožef K. je bil rojen leta 1922 v Novem Vrbasu in je bil mobiliziran marca 1942 in bil sprva dodeljen SS-avtomobilski šoli Dunaj (*SS-Kraftfährschule Wien*). Ker je zavrnil služenje v 4. SS-diviziji in SS-avtomobilski šoli Krakov II (*SS-Kraftfährschule Krakow II*) in je vložil prošnjo za odpust iz Waffen-SS, je bil konec aprila 1944 poslan v Vršac v *SS-Geb. Ers. Btl. PE*, kjer naj bi dobil svoje odpustne dokumente. Po dveh tednih je bil z bataljonom premeščen v Faro, kamor so prišli v začetku maja (on je bil del tretjega transporta, ki je štel 15 ljudi). Prvi trije transporti so bili predhodnica celotnega bataljona, zadolžena za pripravo bivalnih prostorov. Junija so končali z deli, tako da se je vrnil v Vršac, saj je bilo prvotno mišljeno, da bo v Gradiško šel le *SS-Geb. Ausb. Btl. PE*, medtem ko bi *SS-Geb. Ers. Btl. PE* ostal v Vršacu. Pozneje je bil kot vodja 35 novomobiliziranih Avstrijcev poslan nazaj v Gradišče, kjer je ponovno odklonil služenje v *Marschkompanie* in položitev prislege. Ker je sedaj *SS-Geb. Ers. Btl. PE* tudi prišel v Faro, je bil ponovno poslan v njegovo sestavo, od koder je nato dezertiral.²¹

Dne 22. decembra 1944 je bilo na istem OC opravljeno zaslišanje leta 1925 rojenega Franc S., doma iz banatskega Petrovgrada. Novembra 1942 je bil mobiliziran in poslan v Nemčijo kot poljski delavec. Julija 1944 je bil vpoklican v Vršac, od koder je bil s skupino 160 rekrutov poslan v Faro, kjer je postal pripadnik *SS-Geb. AuE-Btl. 7*. Po dveh tednih v Fari je bil premeščen v Zagraj, kjer je končal usposabljanje, nato pa je bil dodeljen *Marschkompanie* v Gradišču. Slednja se je ponovno premaknila v Faro, od koder je 12. decembra pobegnil. Preko 1. minersko-sabotažnega voda je bil poslan na Komando mesta Kojsko in nato na Kobariško vojno področje. V zaslišanju je navedel, da ima »A bataljon« 5 čet (vse čete in štab v Gradišču, le 2. četa v Zagradu) ter »E bataljon« 3 čete (*Genesungskompanie*, *Stammkompanie*, *Marschkompanie*). Tudi on je navedel vojno-poštno številko kot tudi potrdil slabo oborožitev *Marschkompanie*. Od 200 pripadnikov slednje je bilo le 20 vojakov oboroženih s puškami, ko so bili na straži. Dalje

20 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Radka P., 3. 12. 1944.

21 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Jožefa K., 3. 12. 1944.

je navedel številčno stanje vseh drugih čet ter njihovo oborožitev. Pripadniki bataljona so bili različnih narodnosti (Nemci, Srbi, Poljaki, Hrvati, Albanci, Čehi, Madžari idr.). Tudi on je poudaril, da med vojaki vlada slaba morala, zaradi česar so pogosti posamezni pobegi in občasni pobegi skupin.²²

Dne 15. januarja 1945 so pri OC 9. korpusa opravili zaslišanje dezerterja Adama L., rojenega leta 1909 v Sremu. Aprila 1942 je bil dodeljen v traktorsko enoto 7. SS-divizije, v kateri je služil vse do septembra 1944, ko je zbolel. Po okrevanju je bil poslan v Faro. Tudi on je poznal Wagnerja kot poveljnika bataljona, dva poveljnika čete in vojno-poštno številko. Lokacije čet je podal sledeče: *Marsch-* in *Stammkompanie* v Gradiški, medtem ko so bile 1. – 5. in šolska četa v Gradiški in Zagraju. Spomnil se je primera, da je bilo okoli 1.000 vojakov enkrat poslanih v SS-divizijo Wiking. Konec novembra oz. v začetku decembra se je popolnoma zamenjalo moštvo bataljona.²³

»Vojaški begun« Alojz F., rojen leta 1927 v Rodinskem Vrhu pri Mariboru, je bil decembra 1943 mobiliziran v Rajhovsko delavsko službo (RAD), nato pa je bil po štirih mesecih premeščen v »2. bataljon Regrutregimenta 2. divizije«. ²⁴ Novembra 1944 so njega, v skupini 30 vojakov, poslali v »SS Alpenjäger Ausbildungs und Ersatz bataljon No. 7«, kjer je bil dodeljen 2. četi A bataljona. Slednja je bila 540 pripadnikov in to zaradi dejstva, ker so se rekruti tu naučili uporabo orožja vseh vrst; oboroženi so bili z 10 lahkimi strojnicami MG 1943, petimi težkimi strojnicami MG 1942, medtem ko so vsi drugi vojaki oboroženi s puškami Mauser. Ni vedel za lokacije drugih čet bataljona. 8. januarja je pobegnil, a je bil ujet v Zagraju s strani vojaške policije. Vržen je bil v bunker, od koder je s še enim vojakom, Antonom F., pobegnil. Anton je imel predhodno dogovorjeno zvezo z italijanskimi partizani iz Skupin patriotske akcije, *Gruppi di Azione Patrottica* (GAP; prim. Peli, 2014), ki pa so ju poslali v Kojsko in nato v KVP. V bataljonu je bilo malo Slovencev, bilo pa je veliko Hrvatov in banatskih Srbov. Tudi on navaja slabo razpoloženje med vojaki, kot tudi da je bila prehrana »zelo slaba in nezadostna«. ²⁵

Že omenjeni Anton F., rojen leta 1917 v Satnici pri Osijeku, je bil oktobra 1942 dodeljen *SS-Geb. Ausb. Btl. PE* v Pančevu. Po premestitvi bataljona v Vršac je bil po njegovemu spomину bataljon premeščen v Gradišče že v aprilu 1944; v času te premestitve sta bila bataljona združena v enotni *SS-Geb. AuE-Btl. 7*. Poleg Wagnerja, poveljnika bataljona, je poimensko navedel še dva častnika. Dalje je navedel pet navadnih čet, *Marschkompanie*, *Stammkompanie*, *Genesungskompanie*, kot tudi njihovo oborožitev, število pripadnikov in njih lokacijo. Operativne operacije proti partizanom so bile primarno v domeni 4. in 3. čete, katere so sestavljali že stari vojake. Rekrute so pošiljali v borbo po končanju osemtedenskega usposabljanja. Poudaril je, da imajo pripadniki dovoljenje za ropanje živine le v primeru, »če se civilistom dokaže sodelovanje« s partizani. Prepovedano jim je bilo streljanje civilistov, katere so morali privedi pred poveljnika bataljona, ki je osebno

22 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Franca S., 22. 12. 1944.

23 ARS-1848, 28, II, 603a, Zapisnik zaslišanja Adam L., 15. 1. 1945.

24 Po vsej verjetnosti je bil pripadnik 2. SS-tankovskogrenadirskega šolskega in nadomestnega bataljona (*SS-Panzergrenadier-Ausbildungs- und Ersatz-Batallion 2*).

25 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Alojza F., 21. 1. 1945.

vodil akcije proti partizanom. Dobil je zvezo z italijanskimi GAP-om in nato je skupaj s Alojzom F. pobegnil k partizanom (predhodno tudi njemu ni uspel pobeg).²⁶ Oba sta bila zaslišana 21. januarja 1945 s strani obveščevalcev KVP.

OC GVP je 6. februarja 1945 zaslišal Franca R., ki je bil rojen leta 1910 v Samosu pri Pančevu. Junija 1942 je bil mobiliziran in dodeljen diviziji Prinz Eugen. Aprila 1944 je bil poslan v Gradišče kot član *SS-Geb. AuE-Btl. 7*. Bil je hlevar oz. oskrbnik konj, tako da se ni udeleževal protipartizanskih akcij. 5. februarja 1945 je na poti v Gorico pobegnil k partizanom. Omenil je tudi, da ima bataljon osem čet z okoli pet tisoč pripadnikov, ki pa so večinoma novomobilizirani rekruti ali pa oboleli. V Gradišču se nahajajo 4 čete (I., III., IV. in oskrbovalna), v Zagraju 2. četa, medtem ko se v Fari nahajajo (*Stamm-, Genesungs-* in *Marschkompagnie*). Tudi on je poudaril, da je borbenost vojakov na zelo nizki ravni, a so še vedno vmes zagrizeni Nemci. Izpostavil je tudi propagando proti sovjetski Rdeči armadi in partizanom.²⁷

Dne 2. marca 1945 je bil na OC KVP zaslišan Franc G., rojen leta 1924 v Gorici. Po služenju v italijanskem posebnem bataljonu (prim. Kosmač, 2012; Perini, 2007) je septembra 1943 pristopil k partizanom. Marca 1944 je bil zajet s strani Nemcev in bil poslan v Gorico, kjer je sodeloval pri kopanju jarkov. Kot pripadnik *SS-Wachmannschaft-na*²⁸ je bil maja premeščen v Tržič. Konec oktobra ali v začetku novembra je bil premeščen v Gradišče k *SS-Geb. AuE-Btl. 7*; dodeljen je bil »pionirski četi«, kjer se je en mesec usposabljal za minirca. Potem je bil premeščen h kraškimi lovci (prim. Corbatti, Nava, 2009; Kocjančič, Vidmar, 2007, 2008a, 2008b in 2009; Michaelis, 1992), od koder je 24. februarja 1945 prebegnil k partizanom.²⁹

PREGLED ZASLIŠANJ

Večina (sedem) jih je bilo zaslišanih na Kobariškem vojnem področju, dva na Goriškem vojnem področju, medtem ko je bil eden zaslišan s strani obveščevalcev 9. korpusa. Pri vseh desetih zaslišanjih obveščevalci niso uporabili standardiziranih vprašanj iz priročnika za zasliševanje. Zakaj je temu tako, ni razvidno iz (ohranjene) korespondence, lahko pa domnevamo, da so zasliševalci navodila vzeli kot oporne točke (kaj želijo višja poveljstva izvedeti) in nato zapisnik zaslišanja napisali v prostem slogu. Pregled ohranjenih zapisnikov v ARS razkriva, da so zasliševalci le izjemoma dosledno sledili navodilom. Iz tega lahko sklepamo, da so obveščevalci raje uporabljali prosti slog, saj je omogočal bolj »naravni« pregled zaslišanj, kot je potekal in po v naprej določenih točkah. To je bilo v skladu z dokumentom *Vprašanja za zaslišanje ujetnikov*, ki je govoril, da so vprašanja le vodilo za oblikovanje zaslišanja.

Predstavljenih deset zapisnikov zaslišanj pripadnikov *SS-Geb. AuE-Btl. 7* razkriva, da so bili zaslišanci zelo zgovorni. Vsi so povedali številne podatke, tako o sebi kot o

26 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Antona F., 21. 1. 1945.

27 ARS-1848, 28, II, 600, Zaslišanje Franca R., 6. 2. 1945.

28 *SS-Wachmannschaften Triest* oz. SS-stražarski bataljon Trst je bil zadolžen za varovanje uničevalnega taborišča v Rižarni kot za varovanje pomembnejših komunikacij v okolici Trsta (Ferenc, 2006, 419).

29 ARS-1864, 313, V, Zaslišanje Franca G., 2. 3. 1945.

enoti (oz. enotah, kateri so pripadali). To izčrpanost lahko pripišemo dejstvu, da so vsi bili dezerterji in so tako samovoljno prebežali k partizanom ter posledično želeli čim bolj sodelovati s partizani.

Prvi prebeg se je zgodil že novembra 1944, nato pa sledili štirje v decembru (od tega skupina treh in posameznik), trije so bili zaslišani v januarju 1945 (dva skupaj in eden posamezno), sledila pa sta še dva posamezna prebega v februarju in marcu 1945. Vsi prebegli so služili v *SS-Geb. AuE-Btl. 7*, a le devet jih je bilo dodeljenih bataljonu v času prebega (eden je bil predhodno premeščen v kraške lovce).

Deseterica je bila različnih starosti; najstarejši je bil rojen leta 1909, medtem ko je bil najmlajši rojen leta 1927. Pregled vseh letnic rojstev prikaže dvojce rojstev v prvem desetletju 20. stoletja, dvojce v drugem ter šest v tretjem. Šest jih je bilo rojenih v Srbiji oz. Banatu, ker zgovorno kaže primarno rekrutno področje bataljona in s tem divizije. Ostali štirje so bili rojeni v Avstriji (srbsko-nemškega rodu), Sloveniji, na Hrvaškem in v Italiji (slovenskega rodu). To se sklada tudi z izjavami trojice zaslišanih, da je bilo v bataljonu veliko narodnosti, a primarno iz področja (nekdanje) Jugoslavije in bližnje okolice.

Le dva zaslišana sta bila dodeljena bataljonu kot rekruta; pet jih je bilo mobiliziranih že leta 1942, medtem ko so trije bili vključeni v *Waffen-SS* šele leta 1944. Osem jih je imelo predhodno izkušnjo z nemškimi vojaškimi enotami. Zgodba goriškega Slovenca je zgovorna, saj je celotno vojno preživel sprva v italijanski, nato pa nemški vojski, dokler ni pobegnil k partizanom.

Od zaslišanih so le štirje navedli imena poveljujočih, vsem je bilo skupno poznavanje bataljonskega poveljnika Wagnerja. Sedem jih je navedlo kar podrobne podatke o sestavi bataljona in razporeditvi čet, medtem ko je eden vedel podatke le za svojo četo. A vsem je skupno dejstvo, da je bila oborožitev bataljona primarno lahka in še to nepopolna. Dalje je jasno, da je imel bataljon osem čet, nastanjenih v Gradišču, Zagraju in Fari³⁰ (in ne le pet, kot trdi Di Giusto). Iz zaslišanj je razvidno tudi, da je večina vojakov še vedno smatrala, da obstajata dva ločena bataljona (A oz. *Ausbildungs* bataljon in E oz. *Ersatz* bataljon) in ne enotni bataljon. Razpon glede navedb prihoda bataljona oz. bataljonov na Gradiščansko (april – julij 1944) lahko razložimo z več transporti, s katerimi so bili pripadniki prepeljani iz Srbije v Italijo, kar potrjujejo tudi nekatere izjave dezerterjev.

Le dva sta podala oceno skupnega števila pripadnikov bataljona, ki se tako giblje med dvema in petimi tisoči. Tak velik razpon lahko pripišemo veliki frekvenci premeščanja vojakov kot tudi dejstvu, da so se v Gradišču (in okolici) nahajale še druge enote *Waffen-SS*, kot tudi druge enote pod nemškim okriljem. To potrjuje naslednjo partizansko poročilo: »Dne 4. 12. so se pričeli iz Gradiške v smeri proti Vidmu in naprej proti Pontebi transporti izvežbanega vojaštva 7. SS Ersatz und Ausbildungs Bataljona Prinz Eugen, ki je šlo v sestav svoje divizije. Dne 4. 12. je odšlo cca 1.500 mož, dne 10. decembra pa nadaljnih 800 mož. Tega dne je v Gradiški, Zagradu in Fari ostalo od te edinice samo cca 200 mož. Kmalu za tem pa so v to šolsko edinico pričeli prihajati novi regruti, tako da je številčno stanje navedene edinici sedaj zoper normalno.« (Zbornik NOV, 1995, dok. 27).

30 Ti trije kraji, kjer je bil garniziran bataljon, so omenjeni tudi v partizanskih obveščevalnih poročilih (Zbornik NOV, 1986, dok. 83).

Trije so obveščevalcem tudi spregovorili o oborožitvi posameznih čet oz. celotnega bataljona. Iz šestih zaslišanj so lahko partizanski obveščevalci potrdili tudi slabo moralo med pripadniki, pri čemer je eden izmed njih spregovoril tudi o zelo slabi prehrani, kar je gotovo prispevalo na zadovoljstvo vojakov. Samo eden je omenil, da so bile posamezne čete uporabljene za boj proti partizanom. Nizka aktivnost bataljona v protipartizanskem boju je razvidna tudi iz partizanskih poročil, ki omenjajo le občasne spopade z bataljonom oz. navajajo le primere roparskih pohodov pripadnikov bataljona (Zbornik NOV, 1995, dok. 72 in 122).

Kaj se je zgodilo z deseterico zaslišanih, ni razvidno iz ohranjene dokumentacije. Glede na njihovo pripravljenost za sodelovanje med zaslišanji, da so vsi prostovoljno dezertirali, da so bili po rodu Jugoslovani ter niso bili vpleteni v vojne zločine, lahko domnevamo, da so jih pozneje vključili v partizanske bojne oz. delovne enote.

UPORABNOST ZASLIŠANJ SOVRAŽNIKOVEGA OSEBJA

Če se vrnemo nazaj na Vresnikovo trditev oz. tezo o uporabnosti zajetih vojakov (oz. v tem primeru dezertarjev), je iz zaslišanj razvidno, da so partizanski obveščevalci od njih pridobili skoraj vse možne podatke:

- izvedeli so, koliko čet ima esesovski bataljon in kako so le-te oborožene in opremljene;
- dezertarji so povedali, v katerih krajih so bile razporejene bataljonske enote;
- nekateri prebežniki so razkrili imena poveljnikov čet kot samega bataljona;
- obveščevalci so pridobili podatke o delovanju bataljona (urjenje in občasni roparski pohodi v bližnjo okolico).

Esesovci, ki so se znašli iz oči v oči s partizanskimi obveščevalci, niso razkrili le načrte oz. namere enote kot tudi političnega ozadja, čeprav verjetno ne vseh podatkov o svojih enotah, kar pa lahko pripišemo predvsem temu, da prebegli vojaki (noben izmed njih ni bil častnik oz. višji podčastnik) niso imeli dostopa do vseh informacij. Razkrili so po vsej verjetnosti vse, kar so lahko; slednje lahko pripišemo dejstvu, da so si s čim bolj izčrpano izpovedjo hoteli pridobiti naklonjenost svojih »ječarjev« in tako preprečiti kakršnekoli represije zaradi njihove službe v sovražnikovih oboroženih silah, še posebej zaradi služenja v enoti Waffen-SS.³¹

Obveščevalci (iz različnih obveščevalnih točk, vodov, centrov ipd. v sestavi korpusa) so se bili pri svojem delu primarno posluževali svojih opazovanj oz. opazovanj lokalnih simpatizerjev (ter interakcij slednjih z vojaki), kar je jasno vidno iz njihovih (dnevnik) situacijskih oz. informacijskih poročil. V situacijskem poročilu OBOD-a z 1. julija 1944 je razvidno, da so bili partizani že opazili prisotnost (novega) bataljona na njihovem ozemlju, a pri tem so imeli le podatke, da gre za del »SS divizije "Prinz Evgen"«.³²

Dne 6. julija 1944 so tako obveščevalci Briško-beneškega odreda zapisali naslednje:

31 O medvojnem nasilnem ravnanju z zajetimi nemškimi vojaki v Jugoslaviji glej Bajc, 2013.

32 ARS-1851, 15, VI, 494, Situacijsko poročilo št. 241 OBOD-a, 1. 7. 1944.

ZAGRAD, 6/VII. 1944: v vasi je vedno vec nemskih vojakov SS in Be-ga. Do sedaj je prislo dva bataljona SS in en bataljona Be-ga. Mostvo je po sprejetih poročilih prislo iz Trsta in okolice.

GRADISCE, 6/VII. 1944: v mestu je veliko stevilo nemskih vojakov SS in Be-ga. Do sedaj ni mogoče ugotoviti stevilo. Vojaki so nastanjeni večji del v vojasnici, ostali po privatnih hisah.

FARA, 6/VII. 1944: do sedaj ni bilo v vasi nobene posadke. Prvic po razpadu Italije je sedaj v vasi večje stevilo nemskih vojakov, ki pripadajo istim edinicam kot posadke v Zagradu in Gradiscu?³³

Iz tega poročila jasno izhaja, da kljub temu, da so se prvi vojaki iz esesovskega bataljona na tem področju pojavili že maja, še v začetku julija partizanski obveščevalci niso uspeli ugotoviti identiteto bataljona, razen pripadnosti (Waffen-)SS.

V prvi polovici avgusta 1944 so imeli že več podatkov in sicer:

*SS. Gebirgs Jäg. Ers. Btl. "Prinz Eugen" se nahaja v Gradiški, kamor je prispel v začetku junija iz Dunaja. To je Ausbildungsbataljon divizije "Prinz Eugen", ki se nahaja na Balkanu. Moštvo tvorijo Avstrijci in sudetski Nemci. Bataljon šteje 8 čet, skupno 1200 mož. Posadka je bila izvežbena 20. julija, nato je odšla nekaj moštva v Sistiano v Italiji, nekaj na Dunaj, večina pa je še ostala v Gradiški.*³⁴

Konec septembra so obveščevalci poročali, da se v Gradišču »nahaja 4500 nemskih vojakov, od katerih 2500 pripadajo Diviziji "Princ Evgen"«. ³⁵ Ravno tako so poročali čez dva dni.³⁶

V poročilu za prvo polovico meseca oktobra 1944 so partizanski obveščevalci opisali tudi drugo metodo pridobivanja podatkov, s pomočjo sovražnikovih oznak:

*SS Geb. Jäg. Ers. und. Ausb. Bat. "Prinz Eugen" na sektorju Gradišče, Zdravščina, Zagrad. To vojaštvo je pogosto opaziti v Gorici in pripada 7. SS diviziji, kar je razvidno iz znakov divizije.*³⁷

A taka opazovanja niso prinesla podrobnih podatkov o sovražnikovi enoti, zaradi česar so bili pomembni vojni ujetniki oz. dezerterji. Po izčrpnem zaslišanju Pavla S. je 9. korpus nemudoma poslal depešo OBOD-u, v kateri so povzeli zapisnik zaslišanja Pavla S.:

Iz zaslišanja dezerterja S. Pavla-Oberscharrfuehra div. Prinz Evgen – v Gradiški je Ersatzundausbildungs bataljon 7 div. Prinz Evgen. V Zagradu je štab 1 četa, 1. čete ni, 3., 4. in 5. četa v Gradiški, Štab in Genesengs kompanie-v Fari. V Zagradu tudi 2. četa.

33 ARS-1854, 291a, III, Dnevno situacijsko poročilo OC Štaba Briško-beneškega odreda, 7. 7. 1944.

34 ARS-1851, 31, IV, 1162, Poročilo od 1. 8. do 15. 8. 1944 OC Štaba IX. korpusa NOV in POJ, 20. 8. 1944.

35 ARS-1846, 3, 284, II, Dnevno situacijsko poročilo OC XVII. SNOB S. Gregorčiča, 28. 9. 1944.

36 ARS-1846, 3, 284, II, Dnevno situacijsko poročilo OC XVII. SNOB S. Gregorčiča, 30. 9. 1944.

37 ARS-1851, 95, I, 2013, Poročilo od 1. 10. do 15. 10. 1944 OC Štaba IX. korpusa NOV in POJ, 19. 10. 1944.

Komandant bat. Obersturm banfueht rezerv. Vagner. Divizija se po izjavah nahaja v Ograjevu, te samo ta bat. z nalogo vežbanja novine. V že posebnih prilikah borbe proti partizanom. Četa šteje cca-200 mož, marš kompanija pa tudi 200 do 1000 mož.³⁸

O uporabnosti zasliševanj dezerterjev iz bataljona, pa najbolje ponazarja zaslišanje Radka P., katerega so skoraj v celoti uporabili za predstavitev SS-bataljona v tiskovini *Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju kontroliranem po NOV in POS*:

7. SS. Gebirgsjäger Ersatz und Ausbildungs bataljon Prinz Evgen.

Ta edinica je Ausbildungs edinica divizija "Prinz Evgen", ki se je nazivala tudi Banatska divizija, to ime pa je dobila radi tega, ker je bila pretežna večina moštva iz Banata in Srbije.

Maja meseca 1943 je bil ta bataljon premeščen iz Pančeva v Vršac, od tu pa v Gradiško. Komandant tega bataljona je Obersturmbannführer Wagner Artur.

Ausbildungs bataljon ima 5 čet in Marsch kompanijo. Vsaka četa šteje cca 200 mož. Marsch kompanija pa šteje 700 mož. Četrta četa je težka četa.

Ersatz bataljon pa je sestavljen samo iz 2 čet, in sicer iz Gennesung Kompanie, katere je sestavljena iz samih invalidov, druga četa pa je Stammkompanie.

Komandant Genesungs Kompanie je Karačaj, Obersturmführer.

Komandant Stammkompanie pa je Schneider Mihael, Obersturmführer.

1., 3., 4. in 5. četa in Marschkompanie ter štab bataljona so v Gradiški.

2. četa je v Zagradu.

Genesungs in Stammkompanie pa je v Fari pri Gradiški. V Gradiški se moštvo te edinice toliko časa vežba, dokler ni izvežbano, nato pa se jih pošilja z Marschkompanijo k diviziji.

V zadnjem času uporablja sovražnik za dopolnitev te edinice moštvo iz evakuirane pokrajine Kozake in druge razne vojne ujetnike.³⁹

SKLEP

Pričujoči članek načenja do sedaj prezrto poglavje slovenske vojaške in vojne zgodovine oz. zgodovine obveščevalne dejavnosti, bolj specifično, kako so partizani uporabili sovražnikovo osebje v obveščevalne namene, pri čemer se osredotoča le na eno specifično sovražno enoto. Za boljši pregled te problematike bi bilo potrebno nadaljnje raziskovanje obravnave vojnih ujetnikov s strani partizanskih obveščevalcev med drugo svetovno vojno.

Med drugo svetovno vojno so bili partizani na obveščevalnem področju skoraj popolnoma odvisno od človeških virov; od aktivistov, ki so poslušali in opazovali sovražnikove vojake v garnizijskih krajih do pridobivanja podatkov preko dokumentov padlih sovra-

38 ARS-1851, 55, II, 1650, Depeša št. 95 IX. korpusa NOV in POJ, 25. 11. 1944.

39 ARS-1851, 61, IV, 1732, Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju kontroliranem po NOV in POS, [194?], izdal OBOD.

žnikov. Te metode so lahko prinesli partizanskim štabom le omejen nabor informacij, zato so bila toliko bolj pomembna zasliševanja sovražnikova osebja.

Predstavljena zaslišanja pokažejo, kakšen obseg podatkov so lahko obveščevalci pridobili od živega sovražnika. Govoreči sovražnikovi »jeziki« so partizanom tako zagotovili najnovejše informacije o sovražnikovi moči, oborožitvi in morali, kar je vplivalo na oblikovanje taktike kot strategije za nadaljnje bojevanje. Bolj so bili podrobni podatki o sovražnikovi enoti, bolj so se lahko partizanski poveljniki pripravili za bojevanje proti njej. Pripravljenost deliti vse to znanje o lastni enoti lahko pripišemo dejstvu, da je vsa deseterica prostovoljna prebežala k partizanom ter so si s svojo zgovornostjo zagotovili naklonjenost (in milost) partizanov.

Razkriti podatki tudi dopolnjujejo ter deloma popravljajo dosedanje vedenje o *SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7*, ki je ena izmed manj znanih nemških vojaških enot, s katero so imeli opravka slovenski partizani med drugo svetovno vojno.

PARTISAN INTERROGATION OF ENEMY PERSONNEL: ON EXAMPLE OF THE SS-GEBIRGSJÄGER-AUSBILDUNGS- UND ERSATZ-BATAILLON 7

Klemen KOCJANČIČ

Litostrojska 7, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: klemenkocjancic@gmail.com

SUMMARY

Article deals with the partisan intelligence, which gained important information with interrogation of enemy personnel. At first, partisan rules and regulations regarding (interrogation of) prisoners of war and deserters are presented. Usefulness of human intelligence sources as part of military intelligence is based on example of interrogations of ten soldiers of the SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7 by partisan intelligence officers of the 9th Corps during the Second World War. Overview with critical analysis and interpretation of interrogation reports has revealed willingness of enemy soldiers to provide information on their unit (about commanding officers, strenght, armament, disposition and morale), from which partisan intelligence officers gained important information, that were used to plan a victorious war strategy in Slovene Littoral. Gained information also supplemented and partially corrected previous knowledge of SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7, which is one of less known German military units, that came in contact with Slovenian partisans during the Second World War.

Keywords: intelligence, interrogation, prisoners od war, deserters, SS-Gebirgsjäger-Ausbildungs- und Ersatz-Bataillon 7, 9 Corps, Second World War

VIRI IN LITERATURA

- ARS-1846** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Brigade tridesete divizije, 1943–1945 (fond 1846).
- ARS-1848** – ARS, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1943–1945 (fond 1848).
- ARS-1851** – ARS, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945 (fond 1851).
- ARS-1854** – ARS, Odredi devetega korpusa narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1943–1945 (fond 1854).
- ARS-1856** – ARS, Odredi četrte operativne cone, 1944–1945 (fond 1856).
- ARS-1864** – ARS, Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest devetega korpusa, 1944–1945 (fond 1864).
- ARS-1931** – ARS, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (fond 1931).
- Military Intelligence Division (1944):** The German Replacement Army (Ersatzheer): April 1944. Washington, War Department.
- NARA-T-175** – National Archives and Records Administration (NARA), Record of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei) (National Archives Microcopy No. T-175).
- Zbornik NOR (1979):** Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XII. Knjiga 4. Dokumenti nemačkog rajha 1944–1945. Beograd, Vojnoistorijski institut.
- Zbornik NOV (1986):** Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem. Del VI. Knjiga 17. Borbe v Sloveniji 1944. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Zbornik NOV (1995):** Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem. Knjiga 1 (18). Boji na Slovenskem 1944–1945. Ljubljana, Inštitut za družbene vede Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Avalon (2008):** The Avalon Project. Convention Between the United States of America and Other Powers, Relating to Prisoners of War; July 27, 1929. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/geneva02.asp (16. 4. 2016).
- Bajc, G. (2006):** Operacija Julijska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945). Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2013):** Pogledi zahodnih zaveznikov na nasilje v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 53, 1, 137–157.
- Barker, T. M. (1991):** Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Bender, J., Taylor, H. P. (1986):** Uniforms, organization and history of the Waffen-SS. Vol. 3. San Jose, R. James Bender Publishing.
- Božovič, S. (2011):** Divizija "Princ Eugen". Pančevo, Narodni muzej Pančevo.
- Corbatti, S., Nava, M. (2009):** Karstjäger!: du SS-Karstwehr-Bataillon à la 24. Waffen-Gebirgs-Division der SS. Saint-Martin-des-Entrées, Heimdal.

- Črnčec, D. (2009):** Obveščevalna dejavnost v informacijski dobi. Ljubljana, Defensor.
- Di Giusto, S. (2005):** Operationszone Adriatisches Küstenland. Udine Gorizia Trieste Pola Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945. Udine, Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione.
- Earle, J. (2009):** Cena domoljubja. SOE in MI6 na stičiču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno. Trst, Mladika.
- Edenhell.net (2009):** Edenhell.net. Adolf Wagner (Oberführer). <http://www.edenhell.net/en/persons/detail/100888/> (16. 4. 2016).
- Ferenc, T. (2006):** Nemška policija v Operacijski coni "Jadransko primorje" 1943–1945. V: Ferenc, M. (ur.): Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkositje in anaksionizem. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 413–460.
- Held, R. (2008):** Kriegsgefangenschaft in Großbritannien. Deutsche Soldaten des Zweiten Weltkriegs in britischem Gewahrsam. München, Oldenbourg.
- Hinsley, H. (1991):** World War II: An Intelligence Revolution. V: Hitchcock, W. T. (ur.): The Intelligence Revolution: A Historical Perspective. Colorado Springs, U.S. Air Force Academy, 4–11.
- Hoare, O. (ur.) (2000):** Camp 020. MI5 and the Nazi spies: The official history of MI5's Wartime Interrogation Centre. Richmond, Public Record Office.
- Kaltenegger, R. (2008):** Totenkopf & Edelweiß. General Artur Phleps und die südosteuropäischen Gebirgsverbände der Waffen-SS im Partisanenkampf auf dem Balkan 1942–1945. Graz, Ares Verlag.
- Klanjšček, Z. (1999):** Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Kocjančič, K., Vidmar, M. (2007):** Kraški lovci. Vojnozgodovinski zbornik, 30, 69–80.
- Kocjančič, K., Vidmar, M. (2008a):** Kraški lovci. Vojnozgodovinski zbornik, 31, 89–100.
- Kocjančič, K., Vidmar, M. (2008b):** Kraški lovci. Vojnozgodovinski zbornik, 32, 74–80.
- Kocjančič, K., Vidmar, M. (2009):** Kraški lovci. Vojnozgodovinski zbornik, 36, 66–74.
- Kosmač, M. (2012):** Življenje in strategije preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih«. Acta Histriae, 21, 1–2, 57–74.
- Kumm, O. (1983):** 7. SS-Gebirgs-Division Prinz Eugen im Bild. Osnabrück, Munin-Verlag.
- Kumm, O. (1995):** Prinz Eugen. The History of the 7. SS-Mountain Division "Prinz Eugen". Winnipeg, J. J. Fedorowicz Publishing.
- Kumm, O. (2007):** Vorwärts, Prinz Eugen! Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division "Prinz Eugen". Dresden, Winkelried Verlag.
- Lampe, U. (2014):** Prevzgoja nemških vojnih ujetnikov v času druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Acta Histriae, 22, 4, 955–970.
- Liddell Hart, B. H. (1971):** The German Generals Talk. London, William Morrow.
- Lindsay, F. (1998):** Ognji v noči. Z OSS in Titovimi partizani v medvojni Jugoslaviji. Ljubljana, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Društvo Partizanska knjiga.

- Michaelis, R. (1992):** Rolf. Die Chronik der 24. Waffen-Gebirgs[Karstjäger]-Division der SS. Erlangen: samozaložba.
- Moore, J. H. (2006):** The Faustball Tunnel. German POWs in America and Their Great Escape. Annapolis, US Naval Institute Press.
- Moore, J. P. (2003):** Führerliste der Waffen-SS. Portland, J. P. Moore Publishing [elektronski vir na CD-ju].
- Neitzel, S. (2005):** Abgehört. Deutsche Generäle in britischer Kriegsgefangenschaft 1942–1945. Berlin, Propyläen Verlag.
- Peli, S. (2014):** Storie di Gap: terrorismo urbano e Resistenza. Torino, Einaudi.
- Perini, S. (2007):** Battaglioni speciali / Slav company / Posebni bataljoni: 1940–1945. Opčine, Trst, Slovensko kulturno društvo Tabor, Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, ANPI.
- Petelin, S. (1968):** Vojkova brigada. Nova Gorica, Soča.
- Quinn, R. (2015):** Hitler's Last Army. German POWs in Britain. Stroud, The History Press.
- Rabin, R. (1995):** The Barbed-Wire College. Reeducating German POWs in the United States during World War II. Princeton, Princeton University Press.
- Steuben (2016):** Steuben.de. Der SS-Obersturmbannführer Berndt von Steuben. <http://www.steuben.de/persoenlichkeiten18.htm> (16. 4. 2016).
- Sullivan, M. B. (1979):** Thresholds of Peace. German Prisoners and the People of Britain 1944–1948. London, Hamish Hamilton.
- Tessin, G. (1974):** Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Dritten Band. Die Landstreitkräfte 6–14. Frankfurt/Main, Verlag E. S. Mittler & Sohn.
- Thompson, A. (2010):** Men in German Uniform. POWs in America during World War II. Knoxville, University of Tennessee Press.
- Torkar, B. (2012):** Prikrit odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Celovec, Mohorjeva.
- Trifkovic, G. (2013):** Making Deals with the Enemy. Partisan-German Contacts and Prisoner Exchanges in Yugoslavia, 1941–1945. *Global War Studies*, 10, 2, 6–37.
- Vresnik, D. (1987):** Druga brigada Vojske državne varnosti – Narodne obrambe. Prispevek k zgodovini VDV Slovenije. Ljubljana, RK ZRVS Slovenije, Naša obramba.
- Vresnik, D. (1988):** Tretja brigada Vojske državne varnosti – Narodne obrambe. Prispevek k zgodovini VDV Slovenije. Ljubljana, RK ZRVS Slovenije, Naša obramba.
- Vresnik, D., Jerkič, B. (1999):** Zaščita in boj za svobodo 1944–1945. Poveljstvo Vojske državne varnosti – 1. slovenska divizija Narodne obrambe. Prva brigada VDV – NO. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Waters, M. R., Long, M., Dickens, W. (2004):** Lone Star Stalag. German Prisoners of War at Camp Hearne. College Station, Texas A&M University Press.